

## KAZAK KÜLTÜRÜNDE “JARAPAZAN”

Aşur ÖZDEMİR\*

### Özet:

“Jarapazan aytuw” kökeni İslam öncesine dayanan yüzlerce yıllık bir gelenektir. Ancak “jarapazan aytuw” geleneği ve tören yırlarından olan “jarapazan” Sovyet Dönemi’nde özellikle unutulmaya terk edilmiştir. Halk edebiyatı kitaplarında yalnızca “tenkit” maksadıyla yer alan “jarapazan aytuw” geleneği Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra tekrar canlanmıştır. Bu yazıda Kazaklarda jarapazan yırı incelenmiştir. Makalede önce “jarapazan” geleneğinin Kırgızlarda, Karakalpaklarda, Özbeklerde, Uygurlarda ve Türkmenlerdeki görünüşü ele alınmış, “jarapazan” sözünün kökeni üzerinde durulmuştur. Sonra da “jarapazan”ın vakti, “jarapazanşı”, “jarapazan”ın maksadı, “jarapazan” hediyeleri, “jarapazan”ın yapısı ve içeriği göz önünde bulundurularak Kazaklarda “jarapazan geleneği” anlatılmıştır. Makalenin sonunda ise Kazakça jarapazan örnekleri aktarmalarıyla birlikte verilmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Kazak kültürü, tören yırı, Ramazan, jarapazan, jarapazanşı, Türk dünyası.

### “Jarapazan” in Kazakh Culture

#### Abstract:

One of the ceremony songs of Kazakh “jarapazan” was abandoned, forgotten, especially in the Soviet Union period. Only in the folk literature in “criticism” it has been mentioned “jarapazan aytuw” tradition was revived after the breakup of the Soviet Union. In this article, “jarapazan” culture in Kazakhs was examined. First of all, view of traditions of “jarapazan” in the Kyrgyz, in the Karakalpaks, in the Uzbeks, Turkmen and Uighurs are discussed. Secondly, it was focused on the origin of the word “jarapazan”. Then, considering of time, purpose, gifts, structure and content of the “jarapazan” in Kazakh the “jarapazan” culture is explained. Finally, examples are given together with the transfer of Kazakh “jarapazan”.

\* Dr., Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, asurozdemir@hotmail.com

**Key words:** *Kazakh culture, ceremony songs, Ramadan, jarapazan, jarapazanşı, the Turkic culture.*

## 0. Giriş

Sovyet Dönemi’nde bütün dinî gelenekler gibi unutulmaya terk edilen (Äbdiğaziyev vd. 210) ve halk edebiyatı kitaplarına çoklukla tenkit maksadıyla alınan жарапазан/jarapazan 1990’lı yıllardan itibaren hem gelenekte hem de halk biliminde yeniden canlanmaya başlamıştır. Ancak bağımsızlıktan sonra basılan bazı kitaplarda da eski alışkanlıkla “jarapazan” hakkında olumsuz değerlendirmeler yer almaya devam etmiştir (Aldaşev 1999: 255).

“Жарапазан/jarapazan” 2011 yılında neşredilen *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi*’nde şöyle izah edilmektedir: “1. din. Oruç ayında awıl gezip bahşiş ve sadaka almak için söylenen merasim şiiri; örf âdet şiirlerinin dinî temelli türü, 2. mec. Gevezelik, boş söz, goygoyculuk.” (Isqaqov vd. 2011: 78). “Жарапазан/jarapazan” sözüyle “oruç ayında awıl gezdirip jarapazan şiirleri söyletmek” anlamında “жарапазан айтқызу/jarapazan aytqızuw” (jarapazan söyletmek), “oruç ayında iftar vaktinde awıl gezip jarapazan şiiri söylemek ve boş konuşmak, mangalda kül bırakmamak” anlamında “жарапазан айту/jarapazan aytuw” (jarapazan söylemek) deyimleri oluşturulmuştur (Isqaqov vd. 2011: 78). Yine bu kelimedden “jarapazan gibi” anlamında “жарапазандай/jarapazanday”, “ilan etmek, duyurmak, yaymak” anlamında “жарапазандау/jarapazandaw”, “awıl gezip jarapazan söylemek ve gezeğen, boş gezen” anlamlarında “жарапазаншы/jarapazanşı” sözleri türetilmiştir (Isqaqov vd. 2011: 78). “Жарапазан/jarapazan” 1978 yılında basılan *Qazaq Tiliniñ Tüsin-dirme Sözdigi*’nde aynı şekilde izah edilmiştir (Isqaqov vd. 1978: 678). 1959 yılında basılan *Qazaq Tiliniñ Tüsin-dirme Sözdigi*’nde ise kelimenin izahı biraz değişik verilmiştir: “Oruç tutulan ayda el oba gezip şiir söyleyerek sadaka toplama âdeti.” (Keñesbayev 1959: 217). Bu son izahın daha doğru olduğu açıktır.

Жарапазан/jarapazan geleneği küçük değişikliklerle Kırgızlarda, Özbeklerde, Karakalpaklarda, Türkmenlerde ve Uygurlarda da mevcuttur.

## 1. Türk Uluslarında “Jarapazan” Geleneği

### 1.1. Kırgızlarda “Caramazan”

Жарапазан/jarapazan sözünün Kırgızca karşılığı “жарамазан/caramazan”dır. Kelime sözlükte şöyle izah edilmiştir: “Oruç vaktinde dilek olarak çoklukla çocuklar tarafından söylenen gelenek yırı.” (Akmataliyev vd. 2011: 515). “Жарамазан/caramazan” Kırgız edebiyat tarihi kitaplarında “Din İrları/Din Yırları” başlığı altında incelenmektedir. *Kırgız Adabiyatının Tarihı*’na göre “жарамазан/caramazan” Ramazan ayının ortasından itibaren sonuna kadar söylenen bir yır/şarkıdır. “Жарамазан/caramazan”, tutulan

orucun kabul olması dileği ile başlar, ev sahibinin iyiliği ve cömertliğinin methi ile devam eder, söyleyicinin istekleri ile sona erer. Söyleyici kabiliyeti nispetinde bu kalıbı geliştirip vaaz ve nasihatte de bulunabilir (Akmataliyev vd. 2004: 345). Kırgız kültüründe “caramazan”ı çoklukla yoksul aile çocukları, bazen de fakir akın/şairler ve yetişkinler günlük yiyeceklerini temin etmek için geceleyin ev ev dolaşarak söylerler (Akmataliyev vd. 2004: 346). “Caramazan”ı bitirip armağanını alan söyleyici ev sahibine dua eder (Akmataliyev vd. 2003: 145).<sup>1</sup>

### 1.2. Özbeklerde “Yo, Ramazon”

“Жарапазан/jarapazan” Özbek kültüründe “yo, ramazon qo’shigi” (Rustamov 1991: 28), “ramazon qo’shig’i” (Sattor 2007: 96; Sattor 1993: 105) ve “ramazon” (Ma’rufov vd. 1981: 613) adlarıyla mevcuttur. Özbekçede “жарапазан айту / jarapazan aytuw” deyiminin karşılığı “ramazon aytmoq” ibaresidir (Sattor 1993: 105; Ma’rufov 1981: 613). “Ramazon” koşuğu söyleyen kişiye “ramazonchi” denir (Sattor 2007: 96).

“Ramazon”ı veya “yo, ramazon”ı bazen büyükler, çoklukla kız ve oğlan çocukları yatsı vaktinde kendi mahalle ve köylerinde kapı kapı dolaşarak söylerler (Sattor 2007: 96). “Ramazon qo’shig’i”nde önce selam, sonra dilek en son ise istek kısmı gelir. Her bölüm veya bendin sonunda “*Muhammad ummatiga, yo ramazon*” nakaratı tekrarlanır. Bütün ısrarlara rağmen evden herhangi bir cevap gelmezse “*Bormi javob, yo’qmi javob / Bera qoling tezda javob*” denir. O vakit ev sahibi dışarı çıkıp “ramazonchilar” a sıcak ekmek, bir avuç iğde, kuru üzüm veya ceviz verir. Bunun üzerine para ümit eden “ramazonchilar” “*O’chog’da kul, qarmonda pul / Chiqara qoling tillo pul*” derler (Rustamov 1991: 29).

### 1.3. Karakalpaklarda “Yaramazan”

“Жарапазан/jarapazan” Karakalpak kültüründe “ярамазан/yaramazan” şeklinde yer almaktadır. “Ярамазан/yaramazan” *Qaraqalpaq Tilinin’ Tüsin-dirme Sözlüğü*’nde şöyle izah edilmiştir: “*Müslümanların Ramazan ayı diye adlandırılan oruç tutma ayı başlarında çoklukla çocukların ev ev dolaşarak söyledikleri dinî koşuk.*” (Kamalov vd. 1992: 608). Sovyet Dönemi’nde yazılan kitaplarda “yaramazan” gibi din temelli türlere ya hiç yer verilmemiş ya da bunlar “kara cahil halkın inanışlarının tezahürü” olarak değerlendirilmiştir (Bk. Maqsetov 1996: 113-114).

Ramazan ayının başında, ortasında ve sonunda şehir veya köy çocuklarının ev ev dolaşarak “*yaramazan ayti ’w*”ı Karakalpakların eski âdetlerindedir (Maqsetov 1996: 118). Eskiden “*yaramazan ayti ’wshi ’lar*” altı kişilik öbekler

1 Kırgız kültürüne ait “caramazan” örneği için bk. Akmataliyev, A. vd. (2003), *Kaada-Saltlar Ak Batalar*, Bişkek, Şam Basması, s. 143-145.

hâlinde dolaşır. “Yaramazan ayı’wshi’lar” daha çok kız ve yeni gelini olan evleri tercih ederler, bu evlerden bahşiş olarak ekmek, yemiş ve para alırlardı. Bazen genç kızlar gece gelen “yaramazan ayı’wshi” akranlarının torbasına hediye yerine su koyarak şaka da yaparlardı. (Maqsetov 1996: 118; Allambergenov 2012: 29). Gerçekte de gençler “yaramazan”ı bir yandan harçlık toplamak, bir yandan da genç kızları görmek için söylerlerdi (Maqsetov 1996: 119).

“Yaramazan ayımları”nın temel konusu iyi dilek ve duadır. “Yaramazan”da insanların zenginleşmesi, cömertleşmesi, çoluk çocuk sahibi olması, dileklerin kabul edilmesi için duada bulunulur. Öbek içinde “yaramazan”ı aslında bir kişi söyler, diğerleri “*A’riy, şa’riy Qudağa / Nuraydin Muhammad Mustafağa / Muhammad ümmetine yaramazan*” kısmını yani nakaratı hep birlikte söylerler. “Yaramazan”cılar ev önünde “yaramazan”ı evin kız veya gelini bir bahşiş getirene kadar tekrar tekrar söylerler. Bahşiş geldikten sonra ev halkına dua ederler. Dua ise çoklukla şöyledir: “*Asi’n’, asi’n’, asi’n’a / Bereket bersin basi’n’a / Qi’rg’awi’lday qi’rg’alap / Bo’denedey jorg’alap / Qi’di’ir degen atani’n’o’zi kelsin qasi’n’a.*” (Aşın aşın aşına / Bereket versin başına / Sülün gibi süzülüp / Bildircın gibi seğırtip / Hızır Ata gelsin yanına.) (Maqsetov 1996: 119).

#### 1.4. Türkmen Kültüründe “Ýaremezan”

“Жарапазан/jarapazan” Türkmen kültüründe “яремезан/ýaremezan” şeklinde yer almaktadır. Türkmen halk biliminde bu konu “Ýaremezan Aýdymları” (Yaramazan Şarkıları/Yırları) başlığı altında incelenmektedir (Geldiyew 2003: 266).

“Ýaremezan aýdymları” Ramazan ayının on dördüncü günü gün batımından yatsı namazına değin söylenir. Akşam namazı kılındıktan sonra köy çocukları bir molların/hocanın önderliğinde kapı kapı dolaşarak hep birlikte “ýaremezan” söyler. Komünist zihniyetin dine ve din adamlarına malum bakişından dolayı 1930’lu yıllardan sonra molların çocuklara önderlik etmesi seyrekleşmiştir. Kapısında “ýaremezan” söylenen evin sahibi gönlünden ne koparsa bahşiş olarak verir. Bu şekilde bütün evler gezilir (Geldiyew 2003: 266).

“Ýaremezan” Türkmenlerin yaşadığı her yerde geçerli bir âdet olmasına rağmen söylenişi yörelere göre farklılıklar arz eder. Türkmenistan’da geçen asırda komünizmden dolayı “ýaremezan aýdymları” da dinî sınırlararak dünyevi bir hüviyet kazanmaya başlamıştır. Artık bugünkü “ýaremezan aýdymları” daha çok düğün şarkılarına benzemektedir. Hatta bazı bugünkü “ýaremezan aýdymları”na daha fazla bahşiş almak için masalsı ve hayali unsurlar da katılmıştır (Geldiyew 2003: 266).

“Ýaremezan aýdymları” biçim olarak Ramazan manileri ile benzerlik gös-

termektedir. Kazak, Özbek, Karakalpak geleneğinde daha çok bentler şeklinde görülen bu şarkılar/yırlar, Türkmen geleneğinde umumiyetle birbirinden bağımsız dörtlükler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu dörtlükler çoklukla yedili hece ölçüyle söylenmiştir ve kafiye örgüsü de “aaxa” şeklindedir:

<i>“Ýaremezan aýlary,</i>	Yaramazan ayları,
<i>Geldi-geçer baýlary,</i>	Geldi geçer bayları,
<i>Merediň on dördüne,</i>	Şaban’ın on dördüne,
<i>Ýalkym saçar aýlary.”</i>	Işık saçar ayları. (Geldiyew 2003: 266).

Türkmenistan’ın bazı bölgelerinde “yaremezan”a “yarmezen” denmektedir:

<i>“Ýokarda bir aý bar</i>	Yukarıda bir ay var
<i>Ujy gyzyl ýaý bar</i>	Ucu kızıl yay var
<i>Pygambermiziň saçağynda</i>	Peygamber’in sofrasında
<i>Bize goylan pay bar</i>	Bize ayrılan pay var
<i>Biz sizi bay gördik</i>	Biz sizi bay gördük
<i>İşinizde aý gördik</i>	İşinizde ay gördük
<i>Altyn bilen apardyk</i>	Altın ile apardık
<i>Kümüş bilen gopardyk</i>	Gümüş ile kopardık
<i>Ýarmezen</i>	Yaramazan
<i>Köp bereniň ogly bolsun</i>	Çok verenin oğlu olsun
<i>Az berenin gyzy bolsun</i>	Az verenin kızı olsun
<i>Ýarmezen”<sup>2</sup></i>	Yaramazan

### 1.5. Uygurlarda “Ramzan/Ramizan”

Uygurcada “ramzan/рамзан” (Kibirow vd. 1961: 157) veya “ramizan/رامزان” (Abdulla 1989: 745) şeklinde yer alan kelimenin sözlüklerde iki anlamı verilmiştir: 1. *Ay takviminin Müslümanların oruç tuttuğu dokuzuncu ay; ramazan*, (Kibirow vd. 1961: 157; Abdulla 1989: 745; Necip 1995: 330). 2. *Oruç zamanında çoklukla gençler tarafından icra edilen tören şarkısı*. (Kibirow 1961: 157; Yaqub vd. 1992: 211).

“Ramizan/рамизан” kutlama koşuklarındanır. Bu koşuklarda “ramizan eytquçılar” aileleri tebrik etme yanında onlara mutluluk da dilerler. “Ramizan”ı daha çok çocuklar toplu hâlde kapı kapı dolaşarak söylerler. “Ramizan” koşuğu “*Därvazañniň beşida / Ay körünär / Barñä öydin uşbu öy / Bay körünär*” (Kapının başında / Ay görünür / Bütün ev[ler]den bu öy / Bay/zengin görünür) (Älaxunov 1980: 198) mısralarıyla başlar. Giriş mısralarının

2 Bu metni Hüseyin Bargan derlemiştir. Kaynak kişi Mary şehrinde yaşayan 1996 doğumlu Gurbanmuhammet İşanyazov’dur.

birçok değişkesi vardır. Mesela şu şeklin daha göçebelik yıllarından kaldığı düşünülebilir: “*Tünlügiñdin qarısam ay körünär / Hämmä öydin moşu öy bay körünär / Ramizan Alla(h) muşäri ramizan / Xuş mubaräk kældila şu ramizan.*” (Tünlüğünden baksam ay görünür / Bütün evlerden bu ev bay görünür / Ramazan Allah’ın ayı Ramazan / Hoş mübarek geldiler şu Ramazan.) “Ramizan” ev sahibinden bir şey istemeyle bitirilir: “*Rozini on baş tutup / Kälduq sizgä / Roziniñ zakatini / Beriñ bizgä.*” (Orucu on beş [gün] tutup / Geldik siz / Orucun zekâtını / Verin bize.) (Älaxunov 1980: 189). Bu mısralardan “ramizan qoşağı”nin Ramazan’ın on beşinden sonra söylendiği de anlaşılmaktadır.

Diğer uluslarda olduğu gibi Uygurlarda da “ramizan”cılar, ev sahibine yalnızca “baylık” değil aynı zamanda çokça oğlan çocuğu da dilerler: “*Asmandin çüşüp kalgän / Qizil pota/ Xudayim oğul bär sun / Xiziri ata.*” (Gökten düşüp gelen / Kızıl kuşak / Rabbim oğul versin / Hızır ata.) “*Mäkkidä bir yağaç bar / Başı qara / Xudayim oğul bär sun / Qaşı qara.*” (Mekke’de bir ağaç var / Başı kara / Rabbim oğul versin / Kaşı kara.) (Älaxunov 1980: 190).

Vakit geçtikçe “ramizan” söylemek eski “zekât ve sadaka toplama” işlevini kaybetmiş, çocukların eğlence vasıtasına dönüşmüştür. Gençler eksikliklerini dile getirerek ev sahibi veya evin kızlarıyla şakalaşırlar: “*Öyiñniñ arqısında / Ğaziniñ izi / Su desä şärbät berur / Tazniñ qizi.*” (Evinizin arkasında / Ğazi’nin izi / Su dese[n] şerbet verir / Kelin kızı.) (Älaxunov 1980: 191). Bu yönü itibarıyla Uygur “ramizan”ının Karakalpak “yaramazan”ına benzediği görülmektedir.

## 1.6. Diğer Uluslarda Benzer Yırlar

Araplarda ve Farslarda “jarapazan/jaramazan” yoktur (Älimbay vd. 2012: 229; Qasqabasov vd. 2008: 79). Ancak Äwelbek Qoñıratbayev, Fars kültüründeki “şahrzaban” ile Orta Asya Türk kültüründeki “jarapazan~jaramazan” arasında bir benzerlik kurmaktadır. İran’da “şehrzebân/شهرزبان” denen kişiler mevcuttur. “Şehrzebân” şehirde dolaşan, hazırcı, mizah şairi demektir (Qoñıratbayev 2004: 176).

D. A. Funk tarafından hazırlanan *Teleutskiy Fol’klor*<sup>3</sup> adlı eserde Altay’da yaşayan, gayrimüslim Türk soylu Televitlerde de “jarapazan”a benzeyen ve “urey” adı verilen metinler bulunduğu belirtilmiştir (Qasqabasov vd. 2008: 80).

Rus ve Ukrayna folklorunda Hazreti İsa’nın doğum günü kutlamaları sırasında çocuklar tarafından hediye almak için kapı kapı dolaşarak söylenen “колядка/kolyadka” da söyleyiş ve amaç bakımından “jarapazan”a benzemektedir.<sup>4</sup> Aynı gelenek Gagavuzlarda da “kolada gezmäk” adıyla devam etmektedir (Soroçanu 2006: 26).

3 Funk, D. A. (2004), *Teleutskiy Fol’klor*, Moskova, İzdatel’stvo “Nauka”.

4 [https://tr.wikipedia.org/wiki/Noel\\_ilähisi](https://tr.wikipedia.org/wiki/Noel_ilähisi) (26 Mayıs 2015).

Konya’da Regaip Kandili’nde çocukların kapı kapı dolaşıp bazı şarkılar söyleyerek hediye toplama âdeti “şivrilik” de “jarapazan” ile benzerlik arz etmektedir. Yine Anadolu’da bazı yörelerde çocukların oynadığı “Çömçe Gelin” veya “Gode Gode” oyunları da (Boratav 2013: 296) “jarapazan” söyleme geleneği ile benzerlik arz eder.

Azerbaycan’da şubat ayının ilk on gününde yapılan “Xıdır Nəbi Mərasimi” yapılıdır. Merasimin yapıldığı günün akşamı çocuklar kapı kapı evleri gezerek bacadan torba sallayıp kavuttan pay isterler: “*Xanım, ayağa dursana / Yük dibinə varsana / Boşqabı doldursana / Xıdırı yola salsana.*” Eğer çocuklar istediklerini alamazlarsa şu şekilde kargış ederler: “*Çatma, çatma çatmaya / Çatma yerə batmaya / Xıdır payın kəsənin / Ayağı yerə çatmaya / Gecə evində yatmaya.*” (Abdulla 2004: 100-101). Bu âdet, elbette vakit olarak Ramazan’da icra edilmemektedir. Yırı/şiiri söyleyenin çocuklar olması, akşamleyin yapılması, amacın hediye almak olması gibi hususiyetleri bakımından “jarapazan” a benzemektedir.

Kumukların mahsul bereketli olsun diye Tanrı’ya yalvarmak için güzün yaptıkları “güdürbay” töreninde erkek çocuklar ev ev dolaşarak “güdürbay yırları” söylerler ve çeşitli armağanlar alırlar.<sup>5</sup> “Güdürbay yırları” da hem amaç hem icra hem yapı ve içerik bakımından “jarapazan jırları”na benzerdir.

## 2. Жарапазан/Jarapazan Sözü'nün Kökeni

“Жарапазан/Jarapazan” sözü'nün Arapça “*رمضان/ramazān*” sözüyle alakası olduğu açıktır. Kelimenin kökeni ve yapısıyla ilgili iki görüş vardır. Birinci görüşe göre “жарапазан” sözü Arapça “*جاء رمضان / cāa ramazān*” yani “Ramazan geldi.” cümlesinin büzüşmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Ālimbay 2012: 288): jarapazan <jaramazan <ca ramazan <cāa ramazān *جاء رمضان* (Ramazan geldi.). Değişik dillerdeki “jarapazan” metinlerine bütüncül bakıldığında “jaramazan ~ caramazan ~ yaramazan ~ yo ramazon ~ yaremezan” nakaratlarının bağlam içinde “Ramazan geldi. / *جاء رمضان*” anlamına daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Kazakça: “*Muxambet ümbetine jarapazan!*” (*Muhammed ümmetine geldi Ramazan.*) (Baytursinov 1991: 429). Kırgızca: “*Car Mukambet aytıp ötkön caramazan.*” (*Yâr Muhammed’in söylediği Ramazan geldi.*) (Akmataliyev vd. 2004: 345). Özbekçe: “*Bu uying egalari bay ko'rinar... Yo, ramazon!..*” (*Bu evin iyeleri bay görünür... Geldi Ramazon!..*) (Sattor: 2007: 97). Karakalpakça: “*Muhammad ümmetine yaramazan.*” (*Muhammed ümmetine geldi Ramazan.*) (Maqsetov 1996: 119). Türkmence: “*Immatyna, yaremezan, ya Alla(h)!*” (*Ümmetine geldi Ramazan, ya Allah!*) (Geldiyew: 2003: 268). “Kel-/ gel” fiili, yönelme/varma/hedef hâlini talep etmektedir.

5 <http://forum.hunturk.net/kumuk-turk-edebiyati-2331.html> (29 Haziran 2015).

“Muhammed ümmet+i+n+e” ifadesinin bağlamda anlam kazanması da ancak ondan sonra gelecek bir “kel- / gel-” fiili ile mümkündür. O da Arapça “جاء رمضان” “Ramazan geldi.” ibaresiyle mümkün olmaktadır. Zamanla “جاء رمضان” ibaresinin anlamını yitirip sıradan bir nakarat gibi söylenmeye başlaması kuvvetle muhtemeldir.

Kazakça “жарапазан/jarapazan” kelimedeki p<m değişikliğini de şu şekilde izah etmek mümkündür. Kazakçada bilhassa Arapça ve Farsça kelimelerde f<p<m, f<p<b değişikliği, b<m değişikliği görülmektedir. Mesela: felaket > päleket ~ bäleket (Isqaqov vd. 2011-12: 335); belâ > bäle ~ päle (Isqaqov vd. 2011-12: 333; Isqaqov vd. 2011-3: 164); fırsat > pursat ~ mursat; muselmân > musılman ~ pusırman (Isqaqov vd. 2011-12: 408) Özellikle Farsçadan geçen “muselmân” sözünün hem “musılman” hem de “pusırman” şeklinde nöbetleşe kullanılması “jarapazan” sözündeki ses değişikliğini de açıklamaktadır: Kazakça жарапазан/jarapazan <jaramazan Kırgızca <caramazan Arapça < câa ramazân. Kazakçada kelimenin “жарамазан/jaramazan” konuyu ilk ele alanlardan biri olan biçimini M. Äwezov ile B. kenjebayev kaydetmiştir (Äwezov 1991: 42; Qasqabasov vd. 2008: 76).

İkinci görüşe göre “jarapazan ~ caramazan ~ yo, ramazon, yaramazan, yaremezan” sözünün Arapça “يا رمضان / yâ ramazân” (Isqaqov vd. 2011: 78) veya “yâ şehri ramazân / يا شهر رمضان” (Saparulı vd. 1993: 542) ifadesinin büzüşüp Kazakçalaşmış şeklidir. Ses denkliliği bakımından ele alındığında bu görüş doğru gibi görünmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi işlev ve anlam açısından bakıldığında metinde “يا رمضان / yâ ramazân” “Ey Ramazan!” hitabının yersiz ve manasız olduğu anlaşılmaktadır. Burada açıklanması gereken başka bir husus ortaya çıkmaktadır: Kazakçada “jarapazan”, Kırgızcada “caramazan” olan kelime neden Özbekçede “yo, ramazon”, Karakalpakçada “yaramazan”, Türkmencede “yaremezan” imlasıyla yer almaktadır? Bunu da şöyle izah etmek mümkündür: “Jarapazan ~ caramazan” İslam öncesi Türk kültüründe var olan bir geleneğin İslamlaşmış biçimi olarak düşünülebilir. Nitekim Altay’da yaşayan İslam’ı kabul etmemiş Televitler arasında “jarapazan” a benzer bir gelenek hâlâ sürdürülmektedir (Qasqabasov vd. 2008: 80). Bu gelenek henüz yerleşik hayata geçmemiş Deştikıpçak’ta göçebe hâlde yaşayan Türk uluslarınca bilhassa Kazak ve Kırgızlarca İslamlaştırılarak sürdürülmüştür. Özbekler, Karakalpaklar ve Türkmenlere ise bu konargöçer uluslardan geçmiştir. Kelime başında “y” ünsüzü yerine “j” veya “c” ünsüzünü tercih eden Kazak ve Kırgızlardan alınan “jarapazan ~ caramazan” sözü tabii bir tepke olarak “yo ramazon ~ yaramazan ~ yaremezan” a çevrilmiştir. Aynı tepkeyi Başkurtçada görmek mümkündür. Başkurtçada Farsça “cân” sözü işte bu tabii tepkeden dolayı “йән/yän” şeklini almıştır (Agişev vd. 1993: 464).

Hülasa “jarapazan <caramazan” sözü Arapça “يا رمضان / yâ ramazân” (Ey

Ramazan!) ibaresine değil “cāa ramazān جاء رمضان” (Ramazan geldi.) ibaresine dayanmaktadır.

“Jarapazan” bazı bölgelerde “жәдит-жарапазан/jädiyt-jarapazan” veya “cahap/sahar” diye de adlandırılmaktadır. Mesela Kökşetaw’da “jarapazan aytuw” geleneği yerine “cahap айту/сahar aytuw” geleneği vardır (Älimbay vd. 2012: 229).

### 3. Kazak Kültüründe “Jarapazan”

**3.1. Jarapazanın vakti:** “Jarapazan” Ramazan yani oruç ayında söylenen yırlardandır (Jansügirov 1988: 10; Ğabdullin 1996: 68; Baytursinov 1991: 429; Kenjeaxmetulı 2010: 146). Bazı kaynaklarda yer alan “Jarapazan”ın bayramda söylendiğine dair bilgiler (Qaliyev vd. 1994: 187) çok doğru değildir. Ancak Ramazan’da başlayan “jarapazan”ın bayramda da devam ettiğini söylemek daha isabetli olacaktır.

İliyas Jansügirov “jarapazanşı”nın vakit gece yarısını geçip herkes yatıktan sonra bayların/zenginlerin kapısına gittiğini belirtmektedir (Jansügirov 1988: 10). Ancak diğer kaynaklar bu bilgiyi teyit etmiyor. A. Baytursinov çocuk ve gençlerin gece “jarapazan” söylediklerini ifade etmekte (Baytursinov 1991: 429) ancak gecenin tam vaktini belirtmemektedir. S. Kenjeaxmetulı, “jarapazan”ı köy köy gezerek gündüz vakti söyleyen kişiler bulunduğundan da bahsetmektedir (Kenjeaxmetulı 2010: 146). K. İslämjanulı “jarapazan”ın *awızaşar/ağızaçar* yani iftar vaktinde söylendiğini kaydetmektedir (İslämjanulı 2001: 576). *Qazaq Ädebiyeti* adlı ansiklopedide de “jarapazan”ın iftar zamanı söylendiği ifade edilmektedir (Äbdiğaziyev vd. 2010: 210). Diğer bir ansiklopedide ise “jarapazan”ın bazen sahur vakinde, bazen gündüz ama umumiyetle iftardan sonra söylendiği belirtilmektedir (Älimbay vd. 2012: 228). *Qazaq Ädebiyetiniñ Tariyxı*’nda “jarapazan”ın gece boyu söylendiği bilgisi vardır (Umarova vd. 2011: 46). *Toy* adlı kitapta ise “jarapazanşı”nın “jarapazan”ı istediği zaman söyleyebileceği belirtilmiştir (Saparulı vd. 1993: 542).

“Jarapazan” esas olarak Ramazan ayında, çoklukla akşamleyin iftar vaktinde söylenmektedir. Ancak bazı yörelerde gece yarısına yakın, bazen sahur vaktinde, köy köy dolaşan büyükler tarafından ise gündüz de söylenmektedir. Bir görüşe göre “jarapazan” önceleri Nevruz’da söylenmiş, sonradan Ramazan’da söylenir olmuştur (Älimbay vd. 2012: 229).

**3.2. Jarapazanşı:** Köy köy, kapı kapı dolaşarak “Jarapazan” söyleyen kişiye “jarapazanşı” denir (Isqaqov vd. 1978: 678). Nursan Älimbay kılavuzluğunda hazırlanan ansiklopediye göre “jarapazanşı”lar yani “jarapazan” söyleyiciler umumiyetle çocuklar olmakla birlikte bazen büyükler de “jarapazan” söylerler (Älimbay vd. 2012: 228). Äwelbek Qoñıratbayev de “jarapazan”ı hem küçüklerin hem de büyüklerin söylediğini belirtir (Qoñıratbayev 2004:

177). Mâlik Ğabdullin, “jarapazan”ı sadaka toplayan dilencilerin söylediğini ifade eder (Ğabdullin 1996: 68). İliyas Jansügirov’un *Jarapazan* adlı yazısında anlattığı “jarapazanşı” bu işi bir nevi gelir kapısı yapmış bir adamdır (Jansügirov 1988: 10). Muxtar Äwezov, “jarapazanşı” hakkında şu bilgiyi verir: “Kazaklarda da bazı yerlerde hususi el obaları dolaşarak her evde jaramazan söyleyip Ramazan sadakası alan jaramazanşılar vardır.” (Äwezov 1991: 44). S. Qaliyev’in tespitine göre yoksul insanlar Ramazan ayında awıl awıl dolaşarak her evin yanında “jarapazan” söylerler (Qaliyev vd. 1994: 187). Baytursinov ile Kenjeaxmetulı ise “jarapazan”ı çocuklar ve gençlerin söylediğini ifade ederler (Baytursinov 1991: 428; Kenjeaxmetulı 201: 146). İslâmjanulı da “jarapazan”ı awılın şarkı söylemeye kabiliyetli gençlerinin söylediğini belirtir (İslâmjanulı 2001: 576).

Bütün bunlardan şu sonuca varmak mümkündür: “Jarapazan”ı önceleri sadaka almak için awıl awıl dolaşarak ihtiyaç sahibi dervişler ve yoksullar söylemişlerdir. Bu daha ziyade kıtlık zamanlarında olmuştur. Bu dervişler ve yoksullar, Muharrem ayının ilk günlerinde Hazreti Hasan ile Hazreti Hüseyin’in şehit edilmeleriyle ilgili mersiyeler okuyarak dilenen “goygoycular”a (Dergâh Yayınları 1979: 345) benzemektedir. Bunlar “jarapazan”ı bir nevi meslek hâline getirmiş kişilerdir. Bazı “jarapazan” şiirlerinin vaaz ve nasihat içerikli olması da bunu desteklemektedir. Derviş ve yoksullar devam ettirmekle birlikte sonraki dönemlerde bu gelenek değişmiş, “jarapazan”ı hem eğlenmek hem de armağan almak amacıyla awıl çocukları ve gençleri sürdürmüştür. Yine bazı ozanların da hediye almak için “jarapazan” söylediği olmuştur. Metinlere bakıldığında “jarapazan”ı yoksulları söylediği de açıkça görülmektedir (Qasqabasov vd. 2008: 79).

“Jarapazanşı”lar en az iki kişi olarak dolaşırlar (Kenjeaxmetulı 2010: 146). Axmet Baytursinov’un belirttiğine göre bunlardan birisi “aytuwşı”, diğeri ise “qostawşı” diye adlandırılır (Baytursinov 1991: 429). “Aytuwşı” “jarapazan”ın asıl metnini söyler, “qostawşı” ise “jarapazan”ın nakaratını tekrarlar (Kenjeaxmetulı 2010: 146).

**3.3. Jarapazanın maksadı:** M. Ğabdullin “jarapazan”ın asıl söylenme maksadını biraz da komünizmin dine bakışını esas alarak izah etmektedir. Ğabdullin’e göre din adamları, İslam’ın esaslarını, dinin emir ve yasaklarını halka anlatmada Arapçanın işe yaramadığını anlamışlar. Hoca ve mollalar, dini Kazakların anlayacağı tarzda anlatmak içi şiirden faydalanmanın daha doğru olduğuna karar vermişlerdir. Bunda Kazak halkının oyun ve eğlenceye düşkünlüğü, şiiri sevmesi, manzum söze daha çok kulak vermesi gibi etkenlerin de rolü vardır. İşte “jarapazan” yırları böyle doğmuştur. (Ğabdullin 1996: 68). İslâmjanulı’na göre de “jarapazan”ın asıl maksadı insanları eğlendirmek, İslam’ı anlatmak, nasihatte bulunmak, insanları şeriata yani dine çağırmasıdır (İslâmjanulı 2001: 578).

Yine M. Ğabdulline göre “jarapazan”ın önemli amaçlarından biri de zenginler tarafından sömürülen yoksulların içinde buldukları perişan vaziyeti bu yırlar vasıtasıyla ortaya koymaktır. Yani “jarapazanşılar” bu şekilde bir nevi sosyal eleştiri de yapmış olmaktadır (Ğabdullin 1996: 69).

Başka bir kaynakta “jarapazan”ın asıl maksadının sahiplerine dua etmek, iyi dilekte bulunmak olduğunu belirtilmektedir (Älimbay vd. 2012: 228).

Bazı kişiler ise “jarapazan”ı bir meslek hâline getirmişlerdir. Bunlar Ramazan ayında el oba dolaşıp “jarapazan” söyleyerek sadaka alırlar (Kenjeaxmetulı 201: 146). Bunların “jarapazan” söylemekteki amaçları karınlarını doyurmaktır.

M. Äwezov, “jarapazanşı”nın Ramazan’ın sadakasını almak için “jarapazan” söylediğini vurulamaktadır (Äwezov 1991: 44). M. Ğabdullin de “jarapazanşı”nın asıl maksadının sadaka almak olduğunu, bunun için de “jarapazan”ın daha çok bay/zengin evlerinde söylendiğini kaydetmektedir (Ğabdullin 1996: 68).

“Jarapazan”ı ilkin hoca, molla ve dervişlerin dini tebliğ etmek, halkı irşat etmek maksadıyla söyledikleri açıktır. Din adamları ve dindarlar için Ramazan ayı ve “jarapazan” yırı İslam’ı anlatmak için bir fırsat olarak görülmüştür. Sonradan bu âdet yoksul ve düşkünler için bir geçim kapısı hâline getirilmiştir. Sonraki devirlerde ise bu âdeti daha çok gençler ve çocuklar sürdürmüşler, bu şekilde hem eğlenmişler hem de değişik hediyeler almışlardır.

**3.4. Jarapazan hediyeleri:** Kazaklarda “jarapazan” söylemek sevap sayıldığı gibi (Qasqabasov vd. 2008: 79) “jarapazanşı”ya hediye vermek de sevap olarak görülmüştür (Kenjeaxmetulı 2010: 146; Baytursinov 1991: 429). Bundan dolayı yaşına göre “jarapazanşı”ya değişik hediyeler verilmiştir.

S. Kenjeaxmetulı’na göre “jarapazaşı”ya kurut, peynir, dört köşe bez ve para verilir (Kenjeaxmetulı 2010: 146). A. Baytursinov, “jarapazan” söyleyenlere kurut, tereyağı, peynir, bez gibi hediyeler verildiğini belirtmektedir (Baytursinov 1991: 429). İ. Jansügirov, “jarapazanşı”ya evin kadınlarının kurut, tereyağı, başörtü, yüzük, para gibi hediyeler verdiğini yazmaktadır (Jansügirov 1988: 11). Ä. Qoñıratbayev ise büyük “jarapazanşı”ların “jarapazan” söyleyerek deve bile aldıklarını, küçük “jarapazanşı”ların ise kadınlardan iftar için kurut, tereyağı, peynir istediklerini kaydetmektedir.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere “jarapazanşı”ya verilen hediye çoklukla kurut, tereyağı, peynir gibi yiyeceklerdir. Bunun yanında duruma göre bez, başörtüsü, para ve yüzük gibi hediyeler de verilmektedir. Büyük “jarapazanşı”lara deve bile hediye edilmektedir. Deve hediye edilen “jarapazanşı”lar, dinî kimliğe sahip derviş, hoca, molla gibi kişiler olmalıdır.

**3.5. Jarapazanın yapısı ve içeriği:** “Jarapazan” şiirlerinin ilk söyleyicileri çoklukla şairlerdir (Qaliyev vd. 1994: 187). Ancak bunlar muhtemelen şiir kabiliyeti çok yüksek olmayan kişilerdir (Ğabdullin 1996: 69). Bu şiirler daha sonra dilenciler veya sadaka toplayanlar tarafından ezberlenip söylenmiştir (Ğabdullin 1996: 68). Kendi “jarapazan”ını kendisi söyleyen “jarapazanşı”lar da vardır (Saparulı vd. 1993: 542). İslam’dan önce para karşılığı söylenen övgü şiirlerine benzeyen “jarapazan” şiirleri (Äwezov 1991: 45) şiir sanatı bakımından çok güçlü olmayan, söylene söylene kalıplaşmış şiirlerdir (İslâmjanulı 2001: 576). Ancak “jarapazanşı” kabiliyetine göre asıl metni bozmadan “jarapazan”a kıta ve bentler ekleyebilmektedir (İslâmjanulı 2001: 576). Hülâsa “jarapazan”lar içerik, yapı ve söyleyiş bakımından basit manzumelerdir (Qasqabasov vd. 2008: 77). “Jarapazan” basit kıta ve/veya bentlerden oluşur. “Jarapazan”da edebî ifadeler, insanı duygulandıran sanatlı sözler, özgün imgeler bulunmaz (Ğabdullin 1996: 69).

Ana hatları belli olmasına rağmen “jarapazan”ın herkesçe kabul edilmiş tek bir metni yoktur (Älimbay vd. 2012: 228). Hatta 2005 yılında “jarapazan”ın metin ve ezgi olarak on altı farklı değişikliği tespit edilip *Qazaq Muzıkasınıñ Antologiyası* adlı eserin birinci cildinde yayımlanmıştır (Qasqabasov vd. 2008: 77).

“Jarapazan” şiirini içerik bakımından üç esas bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölümde ev sahibi ve bilhassa bay/zengin methedilir; onun zenginliği, varlığı övülür.

“Üyiñ-üyiñ üy eken,	Evin evin ev imiş,
Üydiñ körki şiy eken,	Evin görkü hasır imiş,
Sandıq körki tüye eken,	Sandık görkü deve imiş,
Saba körki biye eken.	Kırba görkü kısrak imiş.
Sırttan sırmen sırlatqan,	Dışını sırta sırlatmış,
Aq sarayday üyi bar,	Ak saray gibi evi var,
Aq bökenvey qoyı bar.	Ak saygak gibi koyunu var.
Qara saqal kerimsek,	Kara sakal görklü,
Qaysı baydıñ <sup>6</sup> üyi eken.	angi bayın evi imiş.
<i>Muxambet ümbetine jaramazan!</i> ”	Muhammed ümmetine jarapazan!
	(Äwezov 1991: 42)

İkinci bölümde hane sakinlerine dua edilir, iyi dilekte bulunulur. Ramazan Kur’an-ı Kerim’in indirilmeye başlandığı, içinde Kadir Gecesi’ni barındıran mübarek bir zaman dilimidir. Bundan dolayı Ramazan’da edilen duanın, di-

6 “Bay” sözü “zengin” anlamındadır.

lenen dileğin kabul edileceğine inanılmıştır. Bu bölümde Allah'ın birliğinden, dinin esaslarından, iyilik yapmanın faziletinden, cennet ve cehennemden de söz edilir.

*“Aytayın jarapazan esigiñe<sup>7</sup>  
Ul bersin qoşqardayın besigiñe.  
Ul berse qoşqarday besigiñe,  
Tileyimiz batur tuwsın nesibine.  
Aytayın jarapazan esigiñe,  
Qız bersin xañşiday besigiñe,  
Tileyimiz şeber tuwsın nesibine.”*

Söyleyeyim jarapazan eşigiñe  
Oğul versin koçkarca beşiğine.  
Oğul verse koçkarca beşiğine.  
Dileriz bahadır doğsun nasibine.  
Söyleyeyim jarapazan eşigiñe,  
Kız versin han kızınca beşiğine.  
Dileriz becerikli doğsun nasibine.  
(Kenjeaxmetulı 2010: 146)

*“Birewi bes namazdñ – tañ namazı,  
Qaynaydı täsilmenen bay qazanı.  
Oraza namazındı kütip barsañ,  
Aldında jayıluwlı jaynamazı.  
Birew bes namazdın – besin deydi,  
Key adam kirin juwıp şeşinbeydi.  
Oraza, namazıñdı kütpey barsañ,  
Künäñdi Quday bileđi, keşirmeydi.  
Birewi bes namazdñ – ekindi edi,  
Awızıñ din musılman bekitedi.  
Oraza, namazıñdı kütpey barsañ,  
Üstinen Qıpköpirdiñ sekiredi.”*

Biri beş namazın sabah namazı,  
Kaynar usul ile bayın kazanı.  
Oruç, namazına dikkatle varsan,  
Önünde yayılı namazlığı.  
Biri beş namazın öğlen derler,  
Bazı adam soyunup temizlenmez.  
Oruç, namazına dikkatsiz varsan,  
Günahını Allah bilir affetmez.  
Birisini beş namazın ikindedir,  
Ağzını Müslüman olan bağlar.  
Oruç, namazına dikkatsiz varsan,  
Üstünden Sırat'ın sıçrar.  
(Kenjeaxmetulı 201: 147).

Üçüncü ve son bölümde ise hediye veren haneye dua edilir (Älimbay vd. 2012: 228; İslämjanulı 2001: 576; Qasqabasov vd. 2008: 78-79).

*“Balalardıñ mingeni,  
Jorğa-jorğa tay bolsın.  
Jorğalatıp kelgende,  
Baydıñ köñili jay bolsın.  
Ay jağıña qarasañ,  
Altınnan terek ornasın.*

Balaların bindiği,  
Yorga yorga yorga olsun.  
Yorgalatıp gelince,  
Bayın gönlü hoş olsun.  
Aydan yana baksan,  
Altından kavak bitsin.

7 “Esik” Kazakçada “kapi” anlamında kullanılmaktadır. Ancak uyak zaruretinden dolayı aktarmada “eşik” olarak verildi.

*Kün jağña qarasañ,  
Kümisten terek ornasın...  
Bölşil-bölşil, bölşil bol,  
Boztorğayday tölşil bol.  
Bäyterektey bürlü bol,  
Payğambarday nurlı bol.  
Bismilla, allahuw akbar!”*

Günden yana baksan,  
Gümüşten kavak bitsin...  
Bölüşücü bölüşümcü ol,  
Çayır kuşu gibi döllü ol.  
Ulu kavak gibi ışıklı ol,  
Peygamberce nurlu ol.  
Bismillah, Allahuekber!<sup>8</sup>  
(Älimbay vd. 2012: 229).

“Jarapazan” yırlarının hemen hepsinde bu üç bölüm bulunmaktadır.

#### 4. Kazakça Jarapazan Örnekleri

##### 4.1.

*“Baylar, jatırmısıñ, uyqılı-oyaw,  
Tusıña Qıdır keldi attı-jayaw.  
Muxambet ümbetine jarapazan!  
Jarapazan, jarapazan!  
All(h), Quday biyi<sup>9</sup> ramazan!  
Osı üydiñ şañırağı<sup>10</sup> şap-şaq qana,  
Beredi bizge oramal saqtap qana.  
Biz baramız üyimizge maqtap qana,  
Muxambet ümbetine jarapazan!  
Jarapazan, jarapazan!  
All(h), Quday biyi ramazan!  
Qoy işinde eki qoşqar teñesedi,  
Bay, bāybişe ekewi keñesedi.  
Bay aytar: ‘Sawlıq bersek keter edi?’  
Bāybişe aytar: ‘Jawlıq bersek keter edi?’  
Muxambet ümbetine jarapazan!  
Jarapazan, jarapazan!  
All(h), Quday biyi ramazan!  
Jarapazan aytqanıñ savabı bar;*

Baylar, yatar mısınız uykulu uyanık,  
Yanına Hızır geldi atlı yayan.  
Muhammed ümmetine jarapazan!  
Jarapazan, jarapazan!  
Allah, Huda biyi Ramazan!  
Bu evin şanırağı dosdoğru,  
Verecek bize başörtü saklayarak.  
Biz gideceğiz evimize överek,  
Muhammed ümmetine jarapazan!  
Jarapazan, jarapazan!  
Allah, Huda biyi Ramazan!  
Koyun içinde iki koç çekişir,  
Koca ile karısı danışır.  
Koca der: Sağılır versek gider mi?  
Karı der: Başörtü versek gider mi?  
Muhammed ümmetine jarapazan!  
Jarapazan, jarapazan!  
Allah, Huda biyi Ramazan!  
Jarapazan söylemenin sevabı var,

8 Kazaklar, duayı çoklukla bu şekilde bitirip ellerini yüzlerine sürerler.

9 “Biy” eski Kazak toplumunda örf, âdet ve töreyi çok iyi bilen, güzel konuşan, kanunlara hâkim, her türlü anlaşmazlığı çözen kadı demektir. Umumi olarak hüküm veren, akı karayı ayıran anlamında da kullanılır.

10 “Şañıraq” keçe çadırın üst çubuklarını birleştiren ağaçtan yapılan yuvarlak parçadır. Ev, ocak, hane, aile anlamında da kullanılır.

Otuz kün orazağa jawabı bar.  
Berseñiz, bermeseñiz ne qamım bar;  
Boz şubar astımdağı, şuw, janwar!<sup>11</sup>  
Mıxambet ümbetine jarapazan!  
Jarapazan, jarapazan!  
All(h), Quday biyi ramazan!”

Otuz gün oruca cevabı var.  
Verseniz de vermeseniz de ne gamım var,  
Boz çapar altımdaki torlak canavar!  
Muhammed ümmetine jarapazan!  
Jarapazan, jarapazan!  
Allah, Huda biyi Ramazan!  
(Baytursınov 1991: 429-4309)

#### 4.2.

“Üyiñ-üyiñ üy eken,  
Üydiñ işi şiy eken,  
Saba körki biye eken,  
Sandıq körki tüye eken.  
Sırtın sırmen sırlatqan,  
İşin bormen borlatqan,<sup>12</sup>  
Qarağay nayza qaptağan,  
Basına temir saptğan,  
Bulbul qusın sayratqan,  
Beldewge bedew<sup>13</sup> baylatqan.  
Qaysıbir baydıñ üyi eken!?”

Evin evin ev imiş,  
Evin içi hasır imiş,  
Kırba görkü kısrak imiş,  
Sandık görkü deve imiş.  
Dışını sırla sırlatmış,  
İçini borla borlatmış,  
Karaçam [saplı] mızrak kaplamış,  
Tepesine demir saptlamış,  
Bülbül kuşunu şakratmış,  
Bel bağına Arap atı bağlatmış.  
Acaba hangi bayın evi imiş!?”

Adır-adır tawlardan,  
Ayğır minip men keldim.  
Awızdığı boy bermey,  
Sizdiñ üyge kez keldim.  
Bujır-bujır tawlardan,  
Buqa minip men keldim,  
Murındığı boy bermey,  
Sizdiñ üyge kez keldim.

Kıran kıran dağlardan,  
Ayğır binerek ben geldim.  
Gemi azıya aldı,  
Sizin eve rast geldim.  
Engebeli dağlardan,  
Boğa binip ben geldim,  
Burunluğı fırsat vermedi,  
Sizin eve rast geldim.

11 “Janwar” burada “hayvan” anlamında kullanılmıştır.

12 “Bor” burada ak, kireç demektir.

13 “Bedew” keçe çadırı dışarıdan çepeçevre saran kıldan yapılmış urgandır.

*Mingeni payğambardıñ qara qasqa,* Bindiği Peygamber’in sakar yağız,  
*Janında müşire qılış, bawı basqa,* Yanında murassa kılıç, bağı başka,  
*Aşuwanıp şabadı qara tasqa,* Hiddetle çalar kara taşa,  
*Qaq jarıp tüsedı basqa-basqa.* İkiye böler, düşer iki yana.

*Mingeni payğambardıñ ker deymisiñ,* Bindiği Peygamber’in doru mu dersin,  
*Kekilinen aqqanı ter deymisiñ.* Kâkülünden akan ter mi dersin.  
*Orazañ bılır ketken bıyıl keldi,* Orucun bildir gitti, bu yıl geldi,  
*Pitiriñ jildamıraq bermeyisiñ?* Fitreni çabucak vermez misin?

*Oraza jıl – on eki bir-aq keler,* Oruç on iki ayda bir kez gelir,  
*Muslimanniñ balasın jıynap keler.* Müslüman evladını toplar gelir.  
*Jaramazan aytqanğa jılqı berse,* Jaramazan söyleyene at verse  
*Qarasaq maydanına pıraq miner.* Arasat meydanında Burak biner.  
*Jaramazan degenge jaramazan,* Jaramazan diyene jaramazan,  
*Tawdan qulap keledi jarıq qazan,* Dağdan yuvarlanmakta parlak kazan,  
*Belbew ustap siyedi kempir jazğan,* Bel bağı tutup siyer kocakarı,  
*Jildamıraq alıp şıq, jeñeşe jan!* Çabucak alıp çık, yengeciğim!

*Astimdağı tana-dı,* Altımdaki danadır,  
*Jatayın dep baramın* Gidip isterim yatmak.  
*Qudaydıñ tañı ağarıp,* Allah’ın tañı ağarmakta,  
*Atayın dep baradı.* Atmak üzeredir birazdan.  
*Asalawmağalaykum jatqan baylar!* Esselamünaleyküm yatan baylar!  
*Qoñır qoy qora tolıp jatqan baylar!* Boz koyun ağılı dolu baylar!  
*Ol qoydı el köşkende kimiñ aydar,* O koyunu oba göçerken kim sürer,  
*Qoñır şolaq ögizben qulıñ aydar.”* Boz öküzle kulun sürer.”  
(Äwezov 1991: 43-44)

### 4.3.

*“Jarapazan! Jarapazan!* Jarapazan! Jarapazan!  
*On eki ayda bir kelgen orazajan!* On iki ayda bir gelen oruç can!  
*Bay üyine bereket!* Bay evine bereket!  
*Qaşa bersin päleket!* Kaçıversin felaket!

*Kirsin dāwlet esikten,  
Şıqsın beybet tesikten.  
Oramal berseñ, barşa<sup>14</sup> ber!  
Ol da bizdiñ nesipten.*

Girsin devlet eşikten,  
Çıksın mihnet delikten!  
Başörtü versen ipek ver!  
O da bizim nasipten.

*Jarapazan! Jarapazan!  
Aydalada şoñqayğan qoyan jazğan!  
Üyiñ, üyiñ, üy eken!  
Üy(d)iñ köri şiy eken!  
Saba körki biye eken,  
Sandıq körki tüye eken!  
Sirtın sırmen sırlatqan,  
Qarağay nayza ornatqan,  
Aq bökendey qoyı bar,  
Aq kümbetdey boyı bar  
Qanday baydıñ üyi eken?  
Aylallaw! Aylallaw!  
Osı ramazan – sıy ramazan!  
Muqambet ümbetine jarapazan!  
Kiygeni molda sarttıñ<sup>15</sup> ala şapan!<sup>16</sup>  
Quday, awlaq qıla kör ayna tazdan!”*

Jarapazan! Jarapazan!  
Bozkırda ayaklarına oturmuş tavşan!  
Evin, evin ev imiş!  
Evin görkü hasır imiş!  
Kırba görkü kısrak imiş!  
Sandık görkü deve imiş!  
Dışını sırırlatmış,  
Karaçamdan mızrak koymuş,  
Ak saygakça koyunu var,  
Ak kümbetçe boyu var  
Hangi bayın evi imiş?  
Lay lay, lay lay!  
Bu Ramazan, kut Ramazan!  
Muhammed ümmetine jarapazan!  
Giydiği Sart mollanın ala çapan!  
Allah, sen uzak et aynaca dazdan!  
(Jansügirov 1988: 11)

#### 4.4.

*“Üyiñ, üyiñ, üy eken,  
Üydiñ körki şiy eken.  
Saba körki biye eken,  
Sandıq körki tüye eken.  
Aşkeylep sırlatqan,  
Qanday jannıñ üyi eken?”*

Evin, evin ev imiş,  
Evin görkü hasır imiş.  
Kırba görkü biye imiş,  
Sandık görkü deve imiş.  
Güzelce sırlatmış,  
Hangi canın evi imiş?

14 “Barşa” yünden veya keçeden yapılmış eşya, altın yıldızlı ipek kumaş anlamları yanında “bay/zengin gibi” anlamına da gelir.

15 “Sart” eskiden önceleri Orta Asya’da Tacik ve Özbek gibi yerleşik yaşayan uluslara verilen, sonraları sadece Fars soylu halklar için kullanılan addır.

16 “Şapan<çapan” kaftan, cübbe anlamında kullanılmaktadır.

*Buldır-buldır tawlardan,  
Buqa minip biz keldik.  
Kirsin дәwlet esikten,  
Aq sarayday üyi bar,  
Aq bökendey qoyı bar,  
Şıqsın beynet tesikten!*

*Ayaq-tabaq sıldırıp,  
Qurt kelgeli jatır ma?  
Sarı ayaqqa salıp ber.  
Qızdan berme, öziñ ber,  
Awzı-bası jiltırap.  
May bergeli jatır ma?  
Qızdıñ qolı suğanaq,  
Jep qoydı ğoy bağana-aq.*

*Mañ-mañ basqan, mañ basqan,  
Şıwdaların şañ basqan,  
Tört ayağın teñ basqan,  
Buwra bassın üydiñdi.  
Şıñğır-şıñğır kisinesken,  
Qulınşaqtıñ atası,  
Ayğır bassın üyiñdi.  
Jelge qarap qaptağan,  
Jayılğan jerin taptağan,  
Qoşaqanıñ atası,  
Qoşqar bassın üyiñdi.”*

#### 4.5.

*“Üyiñ-üyiñ üy eken,  
Üydiñ körki şiy eken.  
Saba körki - biye eken,  
Sandıq körki - tüye eken.*

*Kıran kıran dağlardan,  
Boğa binip biz geldik.  
Girsin devlet eşikten,  
Ak sayarca evi var,  
Ak saygakça koyunu var,  
Çıksın mihnet delikten!*

*Tabak çanak şangırıyor,  
Kurut mu geliyor acaba?  
Sarı tabağa salıp ver.  
Kızla yollama, kendin ver,  
Yüzü gözü parlıdıyor.  
Yağ mı geliyor acaba?  
Kızın eli sıkıdır,  
Yeyiverdi demin daha.*

*Heybetli heybetli yürüyen,  
Boyun tüyünü toz basmış,  
Dört ayağını denk basan,  
Buğra gelsin evine.  
Şakır şakır kişneyen,  
Kuluncağın atası,  
Aygır gelsin evine.  
Yele bakıp yayılan,  
Yayıldığı yeri kurutan,  
Kuzucuğın atası,  
Koçkar gelsin evine.  
(Qoñıratbayev 2004: 176-177).*

*“Evin evin ev imiş,  
Evin görkü hasır imiş.  
Kırba görkü kısrak imiş,  
Sandık görkü deve imiş.*

Åşekeylep sırlağan,  
Aq sarayday üyi bar.  
Aq bökendey qoyı bar,  
Qara saqal kermıyıq,  
Qanday baydın üyi eken?

Aytayın jarapazan üyiñizge,  
Ustağan üy aynala şiyiñizge.  
Qoy berseñ, qozı berseñ, köpsinbeymin,  
Kelipsiz bıyılğı jil küyiñizge.

Aytamız jarapazan üyiñizge,  
Tuwırlıq üy aynala şiyiñizge.  
Osı üydiñ şañırağı şap-şaq eken,  
Jeñgemiz osı üydegi appaq eken.

Aytamız jarapazan esigiñe,  
Qoşqarday qos ul bersin besigiñe.”

#### 4.6.

“Assalawmağalaykum aqtan keldik,  
Ay tuwıp, küni şıqqan jaqtan keldik.  
Ayttı dep jarapazan sökpeñizder,  
Payğambar jolın quwğan adam edik.

Muxammet ümbeti aytqan jarapazan,  
Bir kelgen on eki ayda oraza, iyman.

Aytayıq jarapazan elinizge,  
Baylay kör barşa oramal belimizge.  
Baylasañ barşa oramal belimizge,  
Baralıq maqtay-maqtay elimizge.

Güzelce sırlamış,  
Ak sarayca evi var.  
Ak saygakça koyunu var.  
Kara sakal, yaraşıklı,  
Hangi bayın evi imiş?

Söyleyeyim jarapazan evinize,  
Çevresini hasır tutan evinize.  
Koyun versen, kuzu versen ço-  
ğumsamam,  
Gelmiş bu yıl hâliniz yerine.

Söyleriz jarapazan evinize,  
Çepeçevre keçe dolanan evinize.  
Bu evin şañırağı dosdoğru imiş,  
Yengemiz bu evdeki apak imiş.

Söyleriz jarapazan eşiğine,  
Koçkarca çifte oğul versin beşiğine.  
(Älimbay vd. 2012: 228).

Esselamünaleyküm aktan geldik,  
Ağ doğup günü batan taraftan geldik.  
Söyledi jarapazan diye sövüp say-  
mayın,  
Peygamber yolundan giden adam idik.

Muhammed ümmeti söylemiş jara-  
pazan,  
Bir gelen on iki ayda oruç, iman.

Söyleyelim jarapazan elinize,  
Bağlayıver ipek başörtü belimize.  
Bağlasan ipek başörtü belimize,  
Gidelim methede methede elimize.

*Mingeni payğambardıñ qara ingen,  
Astinan janwardıñ taw köringen.  
Oraza, namazıñdı tutpay barsan,  
Barğanda aqıyrette dâw köringen.*

*Mingeni payğambardıñ aq atan-dı,  
Âr üyde munday tursaq tañ atadı.  
Aq atan arqasınıñ jawırı bar,  
Baratın tağı talay awılım<sup>17</sup> bar.*

*Muxammet Rasul Alla(h), xaq payğambar,  
Atıñnan aynalayın, Qalıy Qaydar.”*

#### 4.7.

*“Aytayın jarapazan esigiñe,  
Qoşqarday qos ul bersin besigiñe.  
Qoşqarday qos ul berse besigiñe,  
Kim kelip, kim ketpeydi esigiñe.*

*Aytqanda jarapazan toyamız ba?  
Kâdesin burınğınıñ qoyamız ba?  
Kâdesin burınğınıñ qoyıp ketsek,  
Barğanda ana jayğa onamız ba?  
Barıp em ana awılğa taylaq berdi,*

Bindiği Peygamber’in kara  
maya,  
Altından hayvanın görünür  
dağ.  
Oruç, namazını eda etmeden  
gitsen,  
Varınca ahirette görünür de-  
vasa.

Bindiği Peygamber’in ak  
buğradır,  
Her evde bunca dursak tan  
atar.  
Ak buğranın sırtında yağırı  
var,  
Gidecek daha pek çok awı-  
lım var.

Muhammed Resullulah hak  
peygamber,  
Adına kurban olayım Ali  
Haydar.  
(Älimbay vd. 2012: 228).

Söyleyeyim jarapazan eşiğine,  
Koçkarca çifte oğul versin beşiğine.  
Koçkarca çifte oğul verse beşiğine,  
Kim gelip kim gitmez eşiğine.

Söyletince jarapazan doycak mıyız?  
Âdetini eskinin koyacak mıyız?  
Âdetini eskinin koyup gitsek,  
Varınca öbür tarafa onacak mıyız?  
Vardıydım öbür awıla taylak verdi,

17 “Awıl” oba, köy demektir.

*Taylağın ala jipke baylap berdi.  
Şirkinniñ balasınıñ sabazın-ay,  
Asırıp altı qırdan aydap berdi.*

Taylağı ala ipe bağlayıp verdi.  
Kurban olduğum yiğit balası,  
Aşırdı altı tepeden sürüverdi.

*Aq tawıq, qızıl tawıq qırman şaşar,  
Osı üyde bir jeñgem bar teñge şaşar.  
Teñgeñdi tökpey-şaşpay qolıma ber,  
Artımda quw baldar bar ala qaşar.*

Ak tavuk, kızıl tavuk harman şaşar,  
Bu evde bir yengem var, para şaşar.  
Parayı saçıp savurmadan elime ver,  
Ardımda kurnaz balalar var, alıp kaçar.

*Aytamın jarapazan keregiñe,  
Tileymin şeक्सiz tilek berekeñe.  
Tilense şeक्सiz tilek berekeñe,  
İliner berekeler keregeñe.<sup>18</sup>  
Aytamın jarapazan ot basiña,  
Tileymin densawlıq bas-basiña.  
Tilesem densawlıq bas-basiña,  
Amandıq keledi är waqıt ot basiña.*

Söylerim jarapazan gereğine,  
Dilerim sonsuz dilek bereketine.  
Dilense sonsuz dilek bereketine,  
Takılır bereketler derimine.  
Söylerim jarapazan ailene,  
Dilerim sağlık her birine.  
Dilesem sağlık her birine,  
Afiyet gelir daim ailene.

*Aytamın jarapazan awılıña,  
Mızğımas birlik bersin qawımıña.  
Mızğımas birlik berse qawımıña,  
Bas iyemes Qıdır<sup>19</sup> kelip awılıña.”*

Söylerim jarapazan awılına,  
Dağılmaz birlik versin akrabana.  
Dağılmaz birlik verse akrabana,  
Baş eğmez Hızır gelip awılına.  
(Älimbay 2012: 229).

#### 4.8.

*“Jarapazan ayta keldim siz baylarğa, “Söylerim jarapazan baylara,  
Kim jetip, kim jetpegen bul aylarğa?! Kim yetip kim yetmedi bu aylara?!  
Kırsız segiz beyiş saraylarğa, Gırsınız sekiz cennet saraylara,  
Mıxammed ümbetine şahır<sup>20</sup> ramazan! Muhammed ümmetine Şehr-i Ramazan!*

18 “Kerege” sözü göçebe çadırının parçalarından biridir ve Kazakça “kerege” söztünü karşılamağ üzere M. Eröz’ün *Yörükler* adlı kitabından “derim” sözü alınmıştır. “Derim” veya “kerege” baklava dilimi şeklinde ağaç kafestir (Bk. Eröz 1991: 109).

19 Kaynaktta “kider” şeklinde verilmiştir.

20 Kaynaktta “şaqr” şeklinde verilmiştir.

*Bir kelgen on eki ayda şahir ramazan,*

*Qılıñız ramazanda jandı qurban!*

*Üş ayda endi bizge kelam<sup>21</sup> Quran,*

*Muxammed ümbetine şahir ramazan!*

*Bes parız musulmanğa miynat bolğan,*

*Oraza, namaz, zeket, qayır, – ol – nur iyman!*

*Bul ayda raxmet nurğa düniye tolğan,*

*Muxammed ümbetine şahir ramazan!*

*Oraza tut, üşbuw ayda oqıp Quran,*

*Qarañğı körde<sup>22</sup> şamiñ jağıp turğan.*

*Nanıñız bul sözime, xaq musulman,*

*Muxammed ümbetine şahir ramazan!*

*Bul aydı görgen de bar, körmegen de,*

*Bilersiz jan qadirin tergegende.*

*Jaqsı emese sadaqanı bermegen de,*

*Muxammed ümbetine şahir ramazan!*

Bu gelen on iki ayda bir  
Şehr-i Ramazan,

Kılınız Ramazan’da canı kur-  
ban!

Bu ayda indi bize Kelâm-ı  
Kur’an,

Muhammed ümmetine  
Şehr-i Ramazan!

Beş farz Müslümana vazife  
olmuş,

Oruç, namaz, zekât, sadaka,  
nur-ı iman!

Bu ayda rahmet ve nurla dün-  
ya dolmuş,

Muhammed ümmetine Şehr-i  
Ramazan!

Oruç tut işbu ayda okuyup  
Kur’an,

Karanlık mezarda ışığını ya-  
kıp duran.

İnanınız bu sözüme, haktır,  
Müslüman,

Muhammed ümmetine Şehr-i  
Ramazan!

Bu ayı gören de var, görme-  
yen de,

Bilirsiniz can kadrini hesap  
verende.

İyi değildir sadakayı verme-  
yen de,

Muhammed ümmetine Şehr-i  
Ramazan!

21 Kaynakta “qalam” şeklinde verilmiştir.

22 Kaynakta “kerde” şeklinde verilmiştir.

*Bul ayda keşer Alla(h) jazıǵıñdı,  
Sıylasañ bizdey paqır ğaribiñdi!  
Sadaqa bergen qayır-azıǵıñdı,  
Muxammed ümbetine şahır ramazan!*

Bu ayda yarlıǵar Allah günahını,  
Sayarsan bizcileyin fakir, garibini!  
Sadaka veren hayır ve azıǵını,  
Muhammed ümmetine Şehr-i Ramazan!

*Bul ayda bereke nur Tâñirim şaşar;  
Bul ayda şaytan laǵın qorqıp qaşar.  
Esigin segiz jumaq perişte aşar,  
Muxammed ümbetine şahır ramazan!*

Bu ayda bereket nur Tanrı'm saçar,  
Bu ayda lain şeytan korkup kaçar.  
Kapısını sekiz cennetin melek açar,  
Muhammed ümmetine Şehr-i Ramazan!

*Är ayda bola bermes bul ramazan,  
Qasiyetin orazanın bilmes nadan.  
Iqılas qıp qarsı alıñız kelse şamañ,  
Muxammed ümbetine şahır ramazan!*

Her ayda oluvermez bu Ramazan,  
Değerini orucun bilmez nadan.  
İhlasla karşılayın varsa imkân,  
Muhammed ümmetine Şehr-i Ramazan!

*Nanıñız jumaq, tamuq tamam barın,  
Taǵı bar ğarşı, kürsi, lawxiy qalam,  
Qojası dünüye, aqıret Alla(h) taǵalam,  
Muxammed ümbetine şahır ramazan!<sup>23</sup>*

İnanınız uçmak, tamu mutlak var,  
Yine var Arş ve Kürsi, Lehv-i Kalem,  
Maliki dünya ve ahiretim Allah  
Teala'm,  
Muhammed ümmetine Şehr-i Ra-  
mazaan!

## 5. Sonuç

1. Dine dayalı bütün gelenekler gibi “jarapazan” geleneği de Sovyet Dönemi'nde kasten ihmal edilmiş, dolayısıyla kesintiye uğramıştır. Gelenek, Sovyetler Birliği'nin dağılıştından sonra tekrar canlanmıştır.

2. “Jarapazan” geleneği Kazakların yanı sıra bazı farklılıklarla Kırgızlarda, Karakalpaklara, Özbeklerde, Türkmenlerde ve Uygurlarda da mevcuttur.

3. “Jarapazan” kelimesinin kökeni ile ilgili iki görüş mevcuttur. Birinci görüş kelimenin Arapça “câa ramazân” yani “ramazan geldi” ifadesinden geldiğini iddia etmektedir. İkinci görüş ise “jaramazan”ın “yâ ramazân” ibaresinden kalıplaştığını iddia etmektedir. Birinci görüş daha makul görünmektedir.

4. Kazak kültüründe “jarapazan” Ramazan ayında, çoklukla iftar vaktinde söylenmektedir. Duruma ve yere göre gece vakti başta olmak üzere günün değişik vakitlerinde söylendiği de olmaktadır.

23 [http://kultegin.kz/#14\\_4\\_314](http://kultegin.kz/#14_4_314) (29 Mayıs 2015)

5. “Jarapazan” söyleyicilere “jarapazanşı” denir. “Jarapazanşılar” ilk dönemlerde derviş veya hocalardır. Sonradan asıl “jarapazanşı”lar awılın çocukları ve gençleri olmuştur. Tabii kıtlık ve yokluk devirlerinde “jarapazan” söylemeyi meslek hâline getiren kişiler de olmuştur. Bunlar Anadolu Türk kültüründeki “goygoycular”a benzemektedir.

6. “Jarapazan”ın ilk dönemlerdeki amacı, Ramazan ayını bir fırsat bileerek insanlara İslam’ı ve dinin emirlerini tebliğ etmektir. Bundan dolayı “jarapazan aytuw” sevap sayılmıştır. Sonradan bu gelenek hem bir eğlence hem de bir geçim kapısı hâline gelmiştir.

7. “Jarapazanşı”lara hediye vermek sevap olarak görülmüştür. Büyük “jarapazanşı”lara deve hediye edildiği bile olmuştur. Küçük “jarapazanşı”lara daha çok kurut, tereyağı, para, başörtüsü gibi hediyeler verilir.

8. “Jarapazan” şiirlerinin şairlik kabiliyeti ve bilgisi düşük, sıradan şairlere ait olması kuvvetle muhtemeldir. Bu şiirler daha sonra söylene söylene kalıplaşmış ve umuma mal olmuştur.

9. “Jarapazan” şiirleri belli bir ezgiyle söylenen kalıplaşmış basit şiirlerdir. Buna rağmen bazı “jarapazanşı”ların icra ederken bu şiirleri değiştirip geliştirdikleri de görülür.

10. “Jarapazan”ın Kazakistan’da ezgi ve sözce on altı değişikliği tespit edilmiştir.

11. “Jarapazan” şiirleri yapı olarak da basittir. Şiirlerin birçoğu dördlüklerden, bir kısmı ise düzensiz bentlerden oluşur.

12. Her “jarapazan” şiiri içerik olarak üç bölümden oluşur. Birinci bölümde eve sahihi ve çoklukla baylar övülür. Ev sahibine ve ailesine iyi dilekler dilenir. İkinci bölümde irşat ve tebliğ yapılır. Ramazan’ın faziletinden, imandan, iyilikten, cennetten, cehennemden söz edilir. Üçüncü bölümde ise hediye veren ev sahibine hayır dua edilir, iyi dileklerde bulunulur.

13. Türk dünyası “jarapazan” metinleri derlenip toplanmalı ve gelenek mukayeseli olarak incelenmelidir.

14. Ramazan ayında belli bir makamla söylenmeleri, söyleyene armağan verilmesi bakımlarından “jarapazan” ile Anadolu sahasındaki “ramazan manisi” benzerlik göstermektedir.

### Kaynakça

- ÂBDİĞAZİYEV, B. vd. (2010), *Qazaq Ādebiyeti. Ēntsiklopediyalıq Anıqtamalıq*, Almatı, Arwana Baspası.
- ABDULLA, M. (1989), *Türkçä-Uyğurçä Luğät*, Ürimçi, Millätlär Näşriyatı.
- ABULLA, B. (2004), “Mərasim Folkloru”, *Azərbaycan Ədebiyatı Tarixi I*, Bakı, Elm, 98-154.

- AGİŞEV, İ. M. vd. (1993), *Başqort Teleneñ Hüzlege I*, Mäskäw, Russkiy Yazık.
- AKMATALIYEV, A. vd. (2003), *Kaada-Saltlar Ak Batalar*, Bişkek, Şam Basması.
- AKMATALIYEV, A. vd. (2004), *Kırgız Adabiyatının Tarıxı I*, Bişkek, Şam Basması.
- AKMATALIYEV, A. vd. (2011), *Kırgız Tilinin Sözdüğü I*, Bişkek, Avrasya Press.
- ÄLAXUNOV, A. (1980), “Balılar Qoşaqları”, *Uyğur Ädäbiyatı vä Fol'kloridiki Janrlar*, Almuta, Qazaqstan SSR NAUKA Nəşriyatı, 178-195.
- ALDAŞEV, Ş. (1999), “Jarapazan”, *Qazaq Ädebiyeti: Éntsiklopediya*, 255, Almatı, Bilik Baspa Üyi.
- ÄLİMBAY, N. vd. (2012), *Qazaqtıñ Étnografıyalıq Kategoriyalar; Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jijesi 2-Tom*, Almatı, RPK Slon.
- ALLAMBERGENOV, K. (2012), *Qaraqalpaq Folklori*, No'kis, A'jiniyaz Atı'ndag'i' No'kis Ma'mleketlik Pedagogikali'q Institutı.
- ÄWEZOV, M. (1991), *Ädebiyet Tarıyxı*, Almatı, Ana Tili Baspası.
- BAYTURSINOV, A. (1991), *Aq Jol*, Almatı, Jalın Baspası.
- BORATAV, P. N. (2013), *100 Soruda Türk Folkloru*, Ankara, BilgeSu Yay.
- DERGÂH YAYINLARI (1979), “Goygoycular”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C 3, İstanbul, Dergâh Yayınları, 345-346.
- ERÖZ, M. (1991), *Yörükler*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- GELDIYEW, G. (2003), *Türkmen Şahyranı Halk Döredijiligi*, Aşgabat, Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy.
- ĞABDULLİN, M. (1996), *Qazaq Xalqınıñ Awız Ädebiyeti*, Almatı, Sanat Baspası.
- ISQAQOV, A. vd. (1978), *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi 3*, Almatı, Til Bilimi Institutı.
- ISQAQOV, A. vd. (2011), *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi 5*, Almatı, A. Bayursınılı Atındağı Til Bilimi Institutı.
- İSLÄMJANULI, K. (2001), “Jarapazan”, *Qazaqstan: Ultıq Éntsiklopediya 3-Tom*, 576, Almatı, Qazaq Éntsiklopediyasınıñ Bas Redaktsiyası.
- JANSÜĞİROV, İ. (1988), *Bes Tomdıq Şığarmalar Jıynağı 4*, Almatı, Jazuwşı Baspası.
- KAMALOV, S. K. vd. (1992), *Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözligi IV*, No'kis, Qaraqalpaqstan Baspası.
- KEÑESBAYEV, İ. (1959), *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi I*, Almatı, Til men Ädebiyet Institutı.
- KENJEAXMETULI, S. (2010), *Qazaqtıñ Salt-Dästürleri Men Ädet-Ğurıptarı*, Almatı, Atamura Baspası.
- KİBİROV, Ş. vd. (1961), *Uyuğurçä-Rusçä Luğät*, Almuta, Qazaqstan Pänlär Akadeniyasınıñ Nəşriyatı.
- MA'RUF OV, Z. M. vd. (1981), *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati I*, Moskva, Rus Tili Nashriyoti.
- MAQSETOV, Q. (1996), *Qaraqalpaq Xalqi'ni'n'Ko'rkem Awi'zeki Do'retpeleri*, No'kis, Bilim Baspası.
- NECİP, E. N: (1995), *Yeni Uyğur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İ. Kurban, Ankara, TDK Yayınları.
- QALİYEV, S. vd. (1994), *Qazaq Xalqınıñ Salt-Dästürleri*, Almatı, Rawan Baspası.
- QASQABASOV, S. vd. (2008), *Qazaq Ädebiyetiniñ Tarıyxı 1- Tom*, Almatı, M. Äwezov Atındağı Ädebiyet Jäne Öner Institutı.
- QOÑIRATBEV, Ä. (2004), *Köp Tomdıq Şığarmalar Jıynağı 1*, Almatı, MerSad Baspa Üyi.
- RUSTAMOV, M. (1991), *O'zbek Etnografiyası*, Toshkent, Nizomiy Nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Institutı.

- SAPARULI, B. vd. (1993), *Toy*, Almatı, Öner Baspası.  
SATTOR, M. (1993), *O'zbek Udumlari*, Toshkent, Fan Nashriyoti.  
SATTOR, M. (2009), *O'zbek Udumlari*, Toshkent, Cho'lpan Nomidagi Nashriyot-Matbaa Ijodiy Uyi.  
SOROÇANU, E. (2006), *Gagauzların Kalendar Adetleri*, Kişinöv, Moldova Bilimnär Akedemiyası Milletlärarası Araştırmaları İnstitutu.  
UMAROVA, G. vd. (2011), *Qazaq Ādebiyetiniñ Tariyxı*, Astana, Foliant Baspası.  
YAQUB, A. (1992), *Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti D-F*, Ürimçi, Millätlär Nāşriyati.